

Nyerges Gábor Ádám

Honnan jönnek még költők?

Sokat töprengtem, mivel is járulhatnék hozzá egy Írók írókról tematikájú lap-számhoz. Az azonban egy pillanatig sem volt kétséges, hogy kivel kapcsolatban. Orbán Ottót, bár személyesen sosem ismerhettem, művein keresztül egyaránt tekintem (persze, naná, hogy egyoldalúan) barátomnak, egyben mesteremnek is.

*

Rejtett tinédzserkönnyeket szipogó, hamvas kis amatőr költőként sokáig nem értettem, mi baj is lehetne a verseimmel. Akkori, Goethétől Adyig igen sokfelől, emésztetlenül rám szakadt költői hatásokból gyúrt eszményem szerint – szépek voltak, pátoszosak, veretesek. Úgy jól bennük van, gondoltam akkortájt, hogy a csuda mindenit, miért nem szeretnek épp a lányok, miért nincs több barátom, ejha, de cudar is az élet, még leckét is kell írni. Piha. Persze, mindezek korántsem így, hanem a költészet, pardon: „A Költészet”, a nagybetűs és magas zsírtartalmú, nehezen emészthető, kizárólag suttogva, remegő ajkakkal kiejthető fogalom nyelvén. Egyszóval, akkori verseimben alacsonyan szálltak a röpködő lelkek, szívek, sóhajok, halálok, mindenek és semmik (eleinte, talán a túlzott Ady-hatás okán, mint minden valamirevaló dilettáns kamasznál, persze nálam is csupa nagy kezdőbetűkkel). Volt ott minden, halál jeges érintése, magányosan reszkető kis lelkemet betakaró, nagy, sötét, végtelen égbolt, egyszóval tényleg minden, mint a búcsúban.

Aztán jött Orbán Ottó. Úgy festhettem, míg olvastam (persze, mint legfontosabb olvasmányélményeimet, először csak suttuyomban, egymagamban), mint egy komplett elmebeteg. Felsőronként változott, hogy épp röhögni vagy sírni kényszerítettek a versek, melyekhez foghatót se láttam még korábban. Tehát a kortárs (pfúj, köptem nagyot lelkiekben ekkortájt, ha csak meghallottam is a szót) nem pusztán az, amit x lap nagy ritkán, persze még igencsak éretlen fej-jel egyszer-egyszer fellapozott hasábjain láttam, nevezetesen, hogy különböző elmeháborodottak írnak mindenféle lilaködös értelmetlenségeket. A kortárs vers (mint olyan), gondoltam akkoriban, nagyjából úgy készülhet, mint amikor valaki kihányja a betűtészta. És lám, nem sok idő elteltével találtam magamnak egy kortárs költőt. Aztán még sokat, nagyon sokat, máig igyekszem minél többet. De ez az egy mégiscsak más volt.

Csinált valamit velem, így lelki tekintetben. Belemászott a verseimbe. Megszóllaltatott egy hangot a fejemben, egy olyan hangot, ami persze mindig is

ott volt, mégis, a bensőmben 0-tól 24 óráig egyfolytában vértoluló, bőszenvedőgépezet rendre, mindig elnyomta ilyen-olyan és amolyan fájdalmas hörgésével, bánatos bömbölésével. Emlékszem, tizenhét lehetek talán, picivel talán már túl is vagyok az autentikus kamaszdilettáns koron. Rézsút fekszem az ágyon, hason, a fejem és a lábam egyik-másik oldalon lelóg. A földön kis könyvszerű füzetke. A SZENT KÖNYV, így tekintetem rá, természetesen csupa nagybetűvel. Halhatatlan remekműveim tára – titkos meggyőződés szerint. Szóval fekszem, ágyon, keresztben, előttem a zsenialitásomat majdan bizonyító örök érvényű remekműveim. Épp egyik örökbecsű, rettentő sorom olvasom ezredszer is újra, öblös sóhajokat felrepszelve költői kebelemből, mikor megszólal ez az Orbán felszabadította, pofátlanul pimasz kis belső hang: „és ugyan ki nem szarja le?”. Ezúttal kivételesen nem a trágár stíl a lényeg (bár az azért máig szívemhez közel álló dolog), hanem maga a kérdésfeltevés. Hogy ez a – főleg saját versek olvastán – mindmáig rendre föltett kérdésem, ez a (bár odáig inkább még csak afféle kámzsás sejtelemként) már egy ideje a szenvedéssel együtt bennem lévő, logikus reakció, a rajtam kívül is van világ-tapasztala talán ugyanúgy a, hogy is mondjam, lírai tapasztalat része. Nem pusztán flegma kötözködés, ami illetlenül összekoszolná szép és magasztos soraimat. Fogtam is hát, és e szárnyas szavakat („ki nem szarja le”) szépen bele is írtam a versbe. A szöveg, bár még mindig erősen gyengus, de már eggyel versszerűbb képződmény lett. Mintha elkezdett volna szólni valamiről. Orbán Ottó ugyanis titokban, észrevétlenül mintha elkezdett volna valami költőfélét csinálni belőlem.

Mindezt persze sosem köszönhettem meg neki, csak posztumusz, igaz, úgy is mindig esetlenül. Afféle, jelenleg épp kvázi „tanuló vezető” szerű státusban lévő, még igencsak tejfölösszájú irodalomtörténész-tanoncként azóta is azt keresemkutatom, hogy nála vajon mikor, hogyan és milyen hatásokkal (de már a kezdetektől fogva úgy tűnik, hogy egész pályáját érdemben befolyásolva és alakítva) játszódhattak le hasonló folyamatok. Vagy, ahogy ennél jóval frappánsabban ő maga összefoglalta a lényegi kérdést egyik kiváló esszékötete címében: *Honnan jön a költő?* Most, évekkel később, mikor mint írórt kértek vallani egy másik íróról (továbbra is rendre belepirulva, hogy – hála neki – része lehetek egyáltalán egy ilyen nyelvtani szerkezetnek), arra vállalkoznék, hogy az ő költői pályájának egyik ilyen – vélt – meghatározó, döntő momentumáról írjak.

* * *

„Nélkülük nem vers a vers”

Orbán Ottó *Zöld ország* című versének körüjárasi kísérlete

1. „A mocsári iszapban megbújó szörny”

Orbán Ottó *Zöld ország* című versének központi témája a fiatalság. A verset – a lírai én múltviszonya, emlékezőmódja és beszédmódjának érzelmi alaphelyzete miatt – nosztalgiaversnek tekintem. (Erre többek közt a sor eleji ismétlődések, a <milyen> szó adott – ez esetben nosztalgikus felkiáltások mondatkezdeteként funkcionál, a <micsoda>-hoz hasonlóan – helyzetben történő előfordulásának

gyakorisága szolgált elsődleges grammatikai bizonyítékot.) A vers nemcsak Orbán korai költészetének aktuális formai-tematikai újításában, hanem a megszólalás formájában, a lírai én idő-, én- és életszemléletének aktuális állapotát is híven tükrözőnek tekinthető. Ezenfelül feltételezésem szerint tetten érhetően itt¹ fedezhető fel egyik legkorábbi és egyben „legtisztább” formájában az érett Orbánra olyannyira jellemző groteszk, ironikus (egyben tragikomikus) versalkotási eljárásokkal dolgozó lírai szemlélet – és az ezt reprezentáló, ennek megfelelő(tethet)ő megszólalásmód – ^{2,3} első pár nyoma.

Orbán Ottó legkorábbi, részben az Újhold, részben József Attila, továbbá számos világirodalmi szerző hatása alatt telt, gondolatiságára nézvést az „*elvont létszemlélet lírai absztrakciója*”-ként⁴ összefoglalható költői korszakáról sokat elárul egy Bodnár György által felidézett, pályakezdésének éveiről szóló önvallomása: „*Két irodalmi generáció közé születtem, két szék közül a pad alá, ahonnet pompás kilátás nyílt felnőtt éveim fogcsikorgató edzőmérkőzésére. Harminc éven át birkóztam a mocsári iszapban megbújó szörnnyel, mely a poétikai állathatározóban a költői Én nevet viseli. Az előző nemzedék utóvédjeként kóválygó lelkes ifjú, aki (...) aktatáskájában ezer örökbecsű remekművel járkált Budapest utcáin, még épen és sértetlenül kapta örökbe a költészet kozmikus elhivatottságába és világhódító hatalmába vetett hitet, de csak azért, hogy néhány év múlva ugyanő, a nála is fiatalabbak frontharcos földérintőjeként vetődve a klasszikus értékek kiégett kastélyába, a föltépett nyelvi padozat és a megrendült egyéniség látványától lesújtva e hit maradék foszlányait sebkötőzésre használja.*”⁵ Kis Pintér Imre szavaival: „*Az életmű első felében mindenesetre a kivételes formaérzék, az ütembiztos*

1 „Itt” alatt természetesen nemcsak a vizsgált vers (későbbiekben és korábbiakban) kiemelt sorait értem, hanem a *Búcsú Betlehemtől* kötet több versében is megfigyelhető finom váltássorozatot, amelynek – mondhatni – prototipikus, legjellemzőbb mintáját vélem felfedezni ebben a műben.

2 „*Azzal, hogy az alapvetően modernista retorizáltság metaforikus szerkezetét mind visszavonhatatlanabban nyitja fel a köznyelvi, élőbeszédi intonáció, az ironikus ellentézetésnek olyan formája alakul ki Orbán költészetében, amely nem az értékrend megsemmisítésére, hanem hiteles továbbvihetőségére irányul. A modernség értékszemléletét úgy őrzi tovább az ő versei, hogy nem az én egységének elvét, csupán a világon való felülkerekedésének illúzióját adják fel. Poétikája annyiban módosul tehát, hogy az önironikus alulstilizáltság nem érvényteleníti a lírai beszéd rejtett méltóságát, ugyanakkor a hangnem emelkedettsége sem zárja ki önnön megkérdőjelezhetetlenségét*” – írja Kulcsár Szabó Ernő 1993-as irodalomtörténetében Orbán '80-as évek végi költészetéről (kiemelés tőlem – NyGÁ). (Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945 – 1991*, Bp., Argumentum, 1993, 138.) Meggyőződésem szerint a fent említett folyamatnak a leírt költői korszak még csak egyik állomása volt, amit ma már, a teljes életmű ismeretében természetesen sokkal pontosabban nyílik esélyünk megítélni, mint Kulcsár Szabónak szinkron elemzése megírásakor.

3 Margócsy István így ír erről 1994-es kritikájában: „*Orbán, kifordítván a kiválasztott költő-egyéniesség megszokott sémáit, a »normális« ember megszólalási lehetőségeit keresi »költőileg«: ezért »szállítja alá« a magasabb sűrűségről a groteszk »keretei« közé is, (...) ezért tud egyszerre szólni magas méltóságban és esendően, szenvedőleg, szólama ezért lehet egyszerre szelid és rendíthetetlenül kemény, törekény és gyarló, metszően racionális, ugyanakkor frivolán játékos és humoros, stb. Orbán ezzel a nagyszabású gesztusával olyan kísérletet hajtott végre, mely a mai költészetet tekintve alighanem az egyik leggyümölcsözőbbnek tekinthető...*” (Margócsy István, *Orbán Ottó: A keljőljancsi jegyese* = M. L., „*Nagyon komoly játékok*” – *Tanulmányok, kritikák*, Pesti Szalon, Bp., 1996, 128.)

4 Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., Argumentum, 1993, 137.

5 Bodnár György, *Orbán Ottó esszéi avagy: A költő a nyitott kaput döngeti, amelyen egyábként sincs kedve belépni* = B. Gy., *Párbeszéd az idővel*, Bp., Argumentum, 2009, 515.

verselés, a mesterség számtalan fortélyá úgyszólván minden más szempontot háttérbe szorít, a költő feltétlen ura akar maradni a gesztusainak.”⁶

2. „odadobva a klottgatya a vers végére”

Amennyiben elfogadjuk, amit (Bécsy Ágnes kritikájának egy mondata nyomán) Dérczy Péter állapít meg a szerzőről („...Orbán Ottó nem csak köteteket ír – azaz önmagukban zárt »rendszereket« –, hanem, bármily furcsán fest is ez leírva, költészetet, életművet”⁷), tehát, hogy munkássága esetében tudatosan, végig folyamatában megkomponált költészetegésszel van dolgunk, abból az is következik, hogy ezen – mint tehát egységes folyamaton – belül már érdemes minél erősebb nagyítás alatt megvizsgálni bizonyos, idővel a teljes életmű szempontjából kulcsfontosságúvá terebélyesedő részfolyamatokat.

Az általunk vizsgált változási tendencia egyik (habár első ránézésre nüansznyiinak is tűnő, mégis, a szerzői ars poetica szempontjából kulcsfontosságú gesztusként értelmezhető) jellemző momentumára maga Orbán Ottó hívja föl a figyelmünket Lator Lászlóval e versről folytatott beszélgetésében.⁸ Idézem előbb Latort, majd Orbánt:

„L.L.: – (...) A Zöld országot 1964-ben írtad, közelebb a pályakezdésedhez, mint a mai verseidhez. Mégis fontos pillanat ez költőéletedben. Nemcsak azért, mert (...) verseidben egyre jobban érezni a kivívott biztonságot, egyensúlyt. Hanem azért is, mert a formai oldódásod is itt kezdődik valahol.”⁹

„O.O.: – (...) Egyszer Nagy Lászlóval beszélgettünk ezekről a korai verseimről, és ő éppen azokat a dolgokat kifogásolta, amit te az előbb jellemzésül idéztél, a csirkeszaros udvart¹⁰, a klottgatytát meg az efféléket. Ezek őt zavarták. Én persze nagyon odafigyeltem arra, amit ő mondott, de már az első pillanatban tudtam, hogy én ezeket nem tudom elhagyni, nekem nélkülük nem vers a vers; nem azért, mert nekem poén kell a vers végére – közbevetőleg, ez is zavarhatta őt, hogy ilyen heinés módon van odadobva a klottgatya a vers végére, mint valami jó csattanó –, hanem azért is, mert ez volt az a táj, amire emlékeztem, ilyen gyönyörű és utálatos egyszerre...”¹¹

6 Kis Pintér Imre, „Eszme és légitámadás” (Orbán Ottó világlátásáról) = K. P. I., *Esélyek*, Magvető Kiadó, Bp., 1990, 115.

7 Dérczy Péter, „Között” – Orbán Ottó: *Ostromgyűrűben* = D. P., *Vonzás és választás*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004, 201.

8 Lator László – Orbán Ottó, *Orbán Ottó: Zöld ország* = Domokos Mátyás – Lator László (szerk.), *Versokről, költőkkel*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982., 333–348.

9 Uő, I. m., 346.

10 Orbán itt a *Búcsú Betlehemről* kötetben olvasható *Trónbeszéd* című versről beszél (nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mindkét vers, a *Trónbeszéd*, a maga „csirkeszaros udvarával” és a *Zöld ország* klottgatyában álló szereplőjével egyaránt kiemelt, hangsúlyos helyet kapott a kötetben, előbbi a könyv nyitó-, utóbbi záródarabjaként).

11 Uő, I. m., 342. (kiemelés tőlem: NyGÁ.)

Ugyanezen példákat (csirkeszaros udvar, klottgatya) emeli ki Dérczy Péter is *Távolodóban a metaforától* című írásában. Ő elsősorban három kiemelkedő pontban, a költői szerep, a metafora és a versnyelv, valamint a szó fokozatos, lassú átmenetekben megvalósuló átértékelésében látja Orbán költészetének hosszú távú, súlypontáthelyezéssel járó elmozdulási irányait. (E sorok írójához hasonlóan) Dérczy is a *Búcsú Betlehemtől* kötettől eredezteti a költői hang újrapozicionálásának kezdetét¹², nem véletlen, hogy a két ominózus példa is e kötet verseiből vététt (Dérczy említett tanulmányában számos további példával támasztja alá az itt és nála is megfogalmazott elképzelést). Dérczy vizsgálatában azonban az említett két vers (amelyek közül figyelmünk középpontjában továbbra is a *Zöld ország* áll) csak egyfajta megközelítésben tűnik fel, nevezetesen a helyszín témaköre kapcsán. Megállapítja, hogy míg Orbán korábbi költészetében a helyszínek általánosabbak (ebből következően sematikusabbak, háttérjellegűbbek, díszletszerűbbek) voltak, a *Zöld országban* például a szöveget lefelé stilizáló, emelkedett, eszményi szépségét szándékoltan meg-megtörő nyelvi elemek¹³ pontosítják, életszerűbbé, élőbbé teszik, a korábbi háttérfunkcióhoz képest jelentősen megnövelik a helyszín szerepének jelentőségét. Természetesen, mint ahogyan azt Dérczy is siet leszögezni, az efféle stiláris újítások száma még a versszöveg(ek) egészén belül is csekély mértékű, így a teljes kötet arányaihoz képest még inkább az. A fentiek alapján belátjuk, hogy a) Orbán Ottó költészetében valóban stiláris (és emögött, ettől elválaszthatatlanul és ennek – vélhetően – elsődleges kiváltó okaként: narratív és szemléletbeli) vált(oz)ás megy végbe, illetve, hogy b) ez a váltás/változás leginkább a '67-es kötettől eredeztethető.

3. Zöld-ség

Fontos azonban tüzetesebben is megvizsgálni a fentiekben már pedzegetett helyszín-kérdéskört. A versben található természeti képek egyrészt a fiatal-ság vad, határtalan energikusságát hivatottak kifejezni, másrészt a gyermeki nézőpontból szemlélt világ végtelenségét, buja, vad, varázslatos meseerdő-benyomását; a képek globálissá, helyenként természetfelettivé nőnek, ezzel a mű referenciális pontjait a mindennapi felől a transzcendens-mesei-csodálatos bűvkörébe helyezi a szerző (példák csak az első versszakból: „*málna-ország*”, „*hol a zöld idő kicsordult az égből és / koronásan járkált fel-alá a mennyei áradatban / a szerelem pávója*”).

Az erdei, természeti környezet általában/hagyományosan pozitív (és negatív) tartalmakat közvetítő értékeinek (egyaránt vett) abszolutizálása azonban meggyőződésem szerint (bár logikusan ez következne okfejtésünk ezen pontján) mégsem jelent valamiféle panteista beállítottságot, a versegész értékskálájában ugyanis a zöltség, a természet, mint olyan, nem (feltétlenül) csakis önmagukért

¹² „Kétségtelen, hogy a szubsztanciális személyiség- és költőszerep-felfogás azonban erősen érvényesült költészetében. 1967-től, a *Búcsú Betlehemtől* című kötettől számítható az, hogy a szerep mindentudó jellegét Orbán átalakítja.” (Dérczy Péter, *Távolodóban a metaforától*, Beszélő, 2007/5, 102–103.)

¹³ Lator László ezt a már idézett interjúban érdekes módon (és némi félre- avagy meg-nem-értésről is tanúbizonyságot adva), nemes egyszerűséggel az áhítat *rontásaként* jellemzi

való, vagy valamilyen szempontból vett fontossággal felruházott értékek gyűjtőfogalma, hanem egy magasabb (a mű dimenziójában mindennél magasabb rendű), abszolút fentebb értéknek van alávetve: az életnek.¹⁴ (Orbán Latornak: „Valósággal mellbe vágott, hogy itt /ti. Dylan Thomas Fern Hill-jében – Ny.G.Á./ a haladoklás és a zöld szín egymás mellé kerül. Mintha egy kinyilatkoztatást éltem volna át... Hirtelen kinyílt előttem az intézet világa.”) És bár első olvasásra ez (mármint az élet fogalomkörének abszolútizálása) igencsak banális megfigyelésnek tűnhet, a vers értelmezési tartományát figyelmesen szemlélve kiviláglik: a Zöld országban az élet korántsem elkoptatott fogalmi értékkel bír. Orbán Ottó itteni élet-fogalom-értelmezése meggyőződésem szerint leginkább a vitalitás fogalmára emlékeztet. Ezt támasztja alá az is, hogy a költeményen belül a természet nem valamiféle metafizikus abszolútumként jelenik meg, nem romlatlan, tiszta és érintetlen (a „málna-országnak” „darazsakkal áldottak” a harcterei, illetve: „beszélhetek nekünk / üszkösödő erdők az idő fondorlatairól; / bántuk is mi a cselvetést, forrásvíztől / fuldoklók, földtől ízesek!”), felfogása tehát nem klasszikus értelemben véve panteista. Bár a természet státusa fogalmilag egyértelműen kiemelt és központba állított, a vers értékhierarchiájának valódi csúcán mégis a vitalitás mint tulajdonság található, mint az élő anyagban (legyen az akár maga az anyatermészet, akár az azt benépesítő flóra-fauna, akár maguk a versszereplők is) benne rejlő potencialitás, mivel a természet eredendő, szinte ösztönös módon ruhazza fel e potencialitással minden összetevőjét – köztük a játszó gyermekszereplőket is.

4. Nulladik személyű találkozások

A csodálatos, meseszerű tájleírás, az alkalmanként (fokozó hatással) megisméltelt vers eleji felkiáltás („Milyen fiatalok is voltunk...”) nosztalgikus, édesbús érzetet teremt, a vers nézőpontja pedig érezhetően a T/1 megszólított (mi – tudniillik, akik fiatalok voltunk), az E/3-ban leírt természeti közeg és a lírai én (aki ugyebár egyben ebben a mi-ben is benne foglaltatik) között váltakozik, ennek az állandó, már-már filmszerű megoldással dolgozó vágási technikának köszönheti a vers sajátos dinamikáját: nem is pusztán kép-, hanem egyenesen mozgóképszerű; ahogy akár (némi szubjektív szabad asszociációval is élve) archív amatőr videók nosztalgikus hangulatát is felidézheti a befogadóban (még ha ez utóbbi vitathatatlanul anakronisztikus olvasat is, a mű keletkezésekor még nemigen állhatta volna meg a helyét), az azonban kétségtelen, hogy a vers képisége a közelséggel-távolsággal, fókuszálással játszik – amennyiben elfogadjuk a mi-részeket kvázi „nagyotálként”, az E/3 részeket pedig – az alkalmilag átvett filmes/televíziós zsargonnal maradva – „közeliként”.

Ez az eljárás természetesen nemcsak az ábrázoltakat hozza közelebb, illetve távolabb a befogadói fókuszhoz a feltételezhető szerzői szándék szerint, hanem

¹⁴ elsőre közhelyesnek hathat e megállapítás, mégis idekiváncozik (főképp egy olyan költői ouvre vizsgálataának tükrében, mint a végletekig kiélezett ellentétpárokra – gyakran – rájátszó orbáni): egyben a komplementerként asszociatív az élet fogalomköréből következően magától is realizálódó halálnak is.

egyben koordinálja is az olvasót; hiszen a mi-részekbe¹⁵, természetesen, amennyiben úgy akarja, a befogadó is beleértheti magát. Azonban, ha abból indulunk ki, amit Margócsy István írt Orbán Ottó E/1-éről, igaz, már egy jóval későbbi pályaszakasz fontos kötete, *A keljőljancsi jegyese* kapcsán¹⁶ – („folyamatosan teremti verseinek senki mással össze nem téveszthető beszélő figuráját, (...) verseinek kétségbevonhatatlanul egyes szám első személyű, a többes szám felé ki nem terjeszthető költőimágoját: olyan valaki beszél itt, aki nem óhajtja saját sorsát más számára is érvényes (vagy kötelező) példává általánosítani, aki nem tud mások nevében, vagy mások helyett (akár mások érdekében) beszélni...”¹⁷ –, a Zöld ország többes számú szólamait is nehezen tudnánk másként, mint az eltávolítás, a személytelenítés eszközeiként értelmezni, méghozzá izgalmas módon egyszerre az elbeszélő szubjektumtól és a többes szám által eredeti jelentésében (meg)jelölt, nem erőteljes kontúrokkal körülhatárolt emberközösségtől is. Azonban, ha tehát ezeket tekintjük személytelen szólalomoknak, mitől, miben különböznek az én – e logika alapján személyes(ebb?)nek tétélezhető – szólamaitól?

5. Mi voltam én egykor

A T/1-es szólamok az emlékezés pozíciójából szólalnak meg, múlt idejűek, szemléletük (l. a korábbiakban) a jelenből szemlélve, ahhoz viszonyítva nyeri el leginkább a nosztalgia élményére rájátszó hangulati többletét. Az utolsó versszakban énre váltó beszédmód azonban már más igeidőben konstruálódik: a versbeszéd jelen idejében szól, holott tematikailag (és hangulatában) még az emlékek közé illene. Hogy tisztázzuk a versben megjelenő idősíkok és személyek elsőre talán kissé kuszanak tűnő rendszerét, meggyőződésem szerint az utolsó versszak harmadik-negyedik sorában érdemes az értelmezés kulcsmomentumát keresni.

A vers utolsó öt sorának repetitív, négyes „én” kezdete után a fokozott feszültség feloldására a szerző a szövegkörnyezettől (sőt, s egyben talán ez is a lényeg, hogy saját ekkori költői eszköztárához képest is) teljesen szokatlan, váratlan megoldást választ: az emelkedett és a fokozás ezen részére csúcspontjához erő versszöveget („én lovagolok tigrisfüveken a birka-csatába, / én kiabálok teli torokból: gyönyörű, add meg magad! – / én húzom a körtefa örült, kis harangjait, / én élek itt, mint a csengettyűk tengere, örökké”) ezzel a záróssal ellenpontoszza: „mezítláb, klottgattyában”. A mezítlábasság megjelentetése az előző sorok mesei-heroikus álom(szerű) képeivel eleve tartalmi feszültségben áll (nagyjából úgy, ahogy a földhözragadt realitás és a csodálatos-különleges álmovilág konvencionális fel-fogásban is) – ebből a feszültségből eredeztethető talán a vers édesbús-keserű/

15 lévén a vers nem konkretizálja, inkább csak *situálja* (fizikai környezetbe, – múlt – időbe helyezi és bizonyos cselekvéseit írja le) e többes szám első személyű csoportot; ezzel – végső soron – magát a befogadót sem zárja ki belőle egyértelműen

16 azt sem árt azonban megjegyezni, hogy nem (feltétlenül) csak erre a bizonyos kötetre vonatkoztatva – a magam részéről ezt sokkal inkább érzem általános, mint kizárólag az éppen tárgyalt kötetre vonatkoz(tathat)ó megállapításnak

17 Margócsy István, *Orbán Ottó: A keljőljancsi jegyese* = M. I., „Nagyon komoly játékok” – *Tanulmányok, kritikák*, Pesti Szalon, Bp., 1996, 128.

nosztalgikus atmoszférája – a <klottgatya> szó pedig a versegészbe csak nehézkesen illeszthető stílusértékével, a szöveggel szembeni olvasói elvárással is szembenelve abszurd, már-már csattanószerű véget kölcsönöz a versnek (ez a megoldás tekinthető a későbbi Orbán Ottó-i költészetben előszeretettel alkalmazott, egyik markáns, karakteres poétikai eljárás – korai – előzményének).

6. Ifjúságom, e málna-ország

Ha egy pár gondolat erejéig még visszatérünk a vers nézőpontkérdésének idővetületére (l. egy ponttal korábban), a vers szerkezete alapján is megvalósítható az egyes idősíkok elkülönítése. Az első négy versszak igeideje múlt, itt tehát egy, a jelenből szóló elbeszélő nézőpontból elevenítődnek föl már elmúlt emlékek. A múlt időhöz érdekes módon T/1 személyben beszélő alany tartozik: „*Milyen fiatalok is voltunk...*” stb. Az ötödik versszakban (ahol jóformán bármilyen szempont szerint tagoljuk is a verset, minden esetben éles cezúrát fedezhetünk föl) azonban az idő egy csapásra jelenre, a személy pedig egyes szám elsőre vált (egy sornyi, E/2 személyű, azonban retorikai funkciója miatt inkább általános, mint „valódi” E/2-es alanyúnak tűnő kérdés-megszólítás után: „*Bámulok csak utánad és nem hiszem el...*” stb.).

A váltás retorikai-kommunikatív funkciója minden bizonnyal a távolítás/elidegenítés és érzelmi közelítés állandó keresztbe játszátásának, egymással való ellentétozásának kihegyezése, amennyiben elfogadjuk, hogy a jelen (meglehetősen szarkasztikus és gyakran a szándékos túlzás, túlfokozás eszközével élő, groteszk) ábrázolása („*én lovagolok tigrisfüveken a birka-csatába*”) egyszersmind folytonosságot is képez a múlttal. Így, ha csak összefoglalni kívánnánk a vers ezen részét, azt mondanánk, hogy bár a jelen idejű létállapot (konnotatív: „felnőttkor”) képviselője nevelésesen hat a groteszk, abszurd láttatás miatt, nem csinál mást, mint¹⁸ tudatában önnön neveléses helyzetének, dacosan csak azért sem vesz tudomást a múlt idő („gyermekkor”) jelen-(már)-nem-létéről. Az utolsó előtti sor idő(sót, állapot)megjelölése afelől sem hagy kétséget, hogy a jelen idő nem is annyira folyamatos, mint inkább állandósult jelen, ideje: örökké¹⁹, ami egyszerre általánosabbá is teszi, a szubjektuménál eggyel magasabb absztrakciós szintre is emeli a beláthatatlan belátást: „a kifogyhatatlan ég” bizony nemcsak kifogyható, de még el is suhan, kertjének örökzöld díszeit már mások viselik, ahogy (mivel örökké-időben vagyunk) mindig mások fogják viselni, hiába lovagol még a lírai én emlékeinek (a jelen idő felől szemlélve) kisszerűnek ható csatáiba, és kívánja megadásra bírni magát a megszólított „gyönyörűséget” (ez esetben talán egyen-

18 ahogy a sorok közül kivilágó finom öniróniából – „*én élek itt, mint a csengettyűk tengere, örökké, / mezítláb, klottgatyában*” – is kitetszik

19 hiszen az emlékezés aktusa (e felfogás szerint legalábbis) lényegében kiemeli az idő folyamatos múlásából az emlékezőt – az éppen emlékező ember, ha tetszik, egyszerre van két időben (a jelen idejű emlékezés közben a megelevenedő, rekonstruált múltban is), ha úgy tetszik, valójában egyikben sem: hiszen a felidézett múlt nem valóságos közeg, csak emlékkép, egy elmúlt pillanat (vagy pillanatok) másolata, míg a jelen idő átélése sem lehetséges, míg az emlékező a múltba réved; így valójában valamiféle két idősíki közötti „senkiföldjén” reked

lőségjelet is tehetünk a megszólított „gyönyörű” és a természetben a maga nyers vitalitálásában tündöklő élet közé).

7. Heroikus küzdelem a beszéd fenntarthatóságáért

A lírai én versbéli helyzete és attitűdje valóban komplex: keveredik benne nosztalgikus-elégikus emlékezet, átélt gyermeki naivitás, öngúny és jelen idejű – mi több, örök idejű, örök értékű – tudás és tapasztalat, borzongás és ámulat, szeretet és csodálat az addig megéltek iránt, az elmúlás lélektanának mély megértése és ugyanannak dacos, irracionális elutasítása – többek között.

Elsőre persze talán furcsának, túlzónak tűnhet egy látszólag idillikus gyermeknosztalgia-vers esetleges, vélt vagy valós halál- és elmúlástudatának, traumatikus vonásainak illetően kiemelt hangsúlyozása. E hangsúlyozás és nézőpont létjogosultságában azonban megerősítheti az értelmezőt Lator László (a szerzővel közösen véghez vitt, korábban már hivatkozott) verselemzése is, amelyben Orbán Ottó a költemény keletkezési körülményeit rekonstruálni igyekezve visszaemlékszik (feltehetően) 1943-as, kényszerű hercegfalvi nyaralására, ahol az akkor hétéves gyermek egyszerre és szétválaszthatatlanul szembesült a vidéki táj sajátos édenével, idilli, természet közeli érintetlenségével, vadonszerű (legalábbis a pesti születésű Orbán számára határozottan annak tetsző), vadregényes tájaival, valamint ambivalens módon egyszersmind a pesti, háborús világ (bombázások) megszakítatlan, nem szűnő, permanens jelenlétével is.²⁰ Hasonló (s nem kevésbé feszültségelteli) ez a fizikai, térbeli kettősség, e két, egymással szöges ellentétben álló világ egyszerre való jelenléte, mint a vers (feljebb boncolgatott) összetett időbelisége: vidék és város, idilli béke és háború, bombázás, múlt és jelen „dimenzióinak” groteszk összecsúsítása, összenövése.

Külön hangsúlyozásra nem is szorul, mennyivel összetettebb, „bonyolultabb” a fent vázolt világkép, mint a *Fekete ünnep* és *A föltámadás elmarad* kötetek homogén, „fekete-fehér” értékstabilitáson alapuló világszemlélete.²¹ Nem meglepő, hogy a korábbinál komplexebb látásmód nyelvi-poétikai érvényre jutattása (legalább részben) másfajta beszédmódot, reprezentálásához bővebb, gazdagabb eszköztárat is igényel. Dérczy Péter szavaival: „Orbán Ottó e korszakának bizonyos művei tehát a befogadót arról tudósítják, hogy egyes szereplehetőségeket a versek beszélője már revízió alá vesz; hogy a személyiség entitásába vetett korábbi hit elbizonytalanodik, korábbi értéktételezések problematikussá válnak, miközben a művekben megszólaló <személy> heroikus küzdelmet folytat mindezek megtartásáért s a beszéd fenntarthatóságáért. E küzdelem kiteljesedése határozza meg Orbán Ottó költészetének következő két évtizedét, amit másfelől úgy is fogalmazhatnánk: az lesz majd az a két évtized, mely a most elemzett korszak komoly kvalitásokkal bíró, sokszínű költészete

20 „...az volt az érzésem, hogy ez most egy más, egy békésebb, levegősebb világ; és ekkor hirtelen ebben a világban is megjelent az a másik, amit a városban hagytam, még nem egészen fölfoghatóan, csak a szorongás képében, ami a levegőben úszott: ugyanis a Pestet bombázni készülők repülőök húztak el irdatlan magasságban a falu fölött...” – mondja Orbán Latornak

21 Bővebben l. *A túlélő is halott. A pályakezdő Orbán Ottó költészetének világszemlélete* (Itk, 2013/2., 187–194.) című tanulmányomban.

után a huszadik századi kortárs magyar költészet egyik kiemelkedően nagy formátumú életművét ajándékozza az olvasónak.”²²

8. Filológiai kiegészítés fentiekhez

Ezen a ponton fontosnak tartom megjegyezni, hogy Orbán Ottó életművének adott szakaszaira tett megállapításaimat mindig az adott kötetek, egyes művek esetében pedig a kötetbeli megjelenésük idejéhez kötöm, nem pedig a vélt vagy ismert keletkezési időpontokhoz (minden ettől eltérő esetben az eltérés okát külön jelzem). Ez a kikötés a *Zöld ország* esetében is bírhat fontossággal, ahol, bár a vers feltehetően már 1963–64 körül elkészült, kötetben azonban csak 1967-ben jelent meg, így a nagyközönség²³ számára az Orbán költészetében végbemenő, e vers által is reprezentált folyamatok ebben az évben lehettek csak megfigyelhetőek.

(Hogy a vers 1964-nél később nem keletkezhetett, az *Élet és Irodalom* 1964/43. számában történt első publikálása, majd a *Szép versek 1964* antológiában való szereplése bizonyítja²⁴, arra pedig, hogy 1963 előtről sem származhat, abból következtethetünk, hogy a Lator-interjúban a szerző nem említi, hogy a verset kihagyta volna *A teremtés napja* művei közül – holott ilyen eseteket már korábbi interjúiban is előszeretettel említ meg, példás filológiai pontossággal – így azt szinte biztosra vehetjük, hogy kész, végleges formájában a *Zöld ország* még nem létezhetett 1963 előtt. Továbbá azt sem feledhetjük (bár ez sem tekinthető elsődleges filológiai bizonyítéknak), hogy mikor Lator azt mondja: „*A Zöld országot 1964-ben írtad*”, Orbán – legalábbis az interjú végül megjelent, szerkesztett változatában ennek nincs nyoma – nem igazítja ki őt. Ettől még persze a vers keletkezéstörténete nem kizárt, hogy 1964 elé nyúlik vissza.)

22 Dérczy Péter, *Távolodóban a metaforától*, Beszélő, 2007/5., 108.

23 természetesen a hazai viszonyok értelmében a „nagyközönség” fogalma csak fenntartásokkal kezelve bírhat releváns fogalmi értékkel – ebben az esetben a kifejezést egy verseskötetnek a folyóiratok és antológiák átlagos olvasottságához képest vett relatíve „jobb kilátásaira” érve használom

24 egyben ugyancsak a *Zöld ország* Orbán korai költészetében betöltött lényeges szerepét bizonyítja, hogy az azévi *Szép versek*ben ezzel az egy versével szerepel